

Маловідомі польськомовні студії Івана Франка (погляд крізь призму українсько-польських стосунків)

Іван Франко належить до тих учених, чия наукова спадщина є багатомовною. Свої статті, розвідки, рецензії писав, окрім української, також польською (яку знав з дитячих літ), німецькою, російською, чеською, болгарською та угорською мовами. Серед багатющого Франкового доробку значне місце посідають польськомовні студії. Про це найкраще скажуть деякі статистичні дані. Із майже 2800 опублікованих праць із різних царин людського знання понад 1100 написано польською мовою¹. Серед них віднаходимо чимало автоперекладів (з польської мови на українську чи з української на польську), однак суті справи це не змінює: польськомовні публікації І. Франка становлять майже третину його науково-публіцистичного доробку. Перша з них – *Emil Zola i jego utwory* – датується 30 червня 1878 р. Остання – *W sprawie notatki pt. „Babskie rządy”* – 23 листопада 1897 р. Співпраця І. Франка у польськомовних виданнях, як бачимо, тривала майже двадцять років. Спершу спорадична, вона набирає щораз більшої потуги: наприклад, упродовж 1887–1894 рр. на сторінках бібліографічного покажчика праць віднаходимо втричі більше публікацій польською, ніж українською чи іншими мовами. Цей факт можна пояснити насамперед обставинами творчого життя І. Франка, зокрема його активною журналістською діяльністю в газеті „Kurjer Lwowski” (тут він надрукував понад 800 статей, головню суспільно-політичних та економічних), глибокою закоріненістю в польську культуру (у широкому сенсі цього слова). Мав рацію М. Купльовський, стверджуючи, що праці Франка про польську літературу не були випадковими, його голос не був голосом стороннього обсерватора, а

людини, вихованої і сформованої значною мірою через польську культуру, вписаної в хід тодішнього суспільного, політичного і культурного життя польського народу. Здобуті знання про польську літературу, стеження за її розвитком і порівняння зі здобутками вітчизняної літератури, а також літератур інших слов'янських народів, переклади з польської літератури, – все це давало Франкові право забирати свій голос на цю тему як компетентній людині².

«Потік» польськомовної друкованої продукції дещо слабшає у 1895–1896 рр., коли І. Франко отримав змогу видавати журнал «Житє і слово»,

¹ Див.: Іван Франко. *Бібліографія творів. 1874–1964*. Склав М. Мороз, Київ 1966, с. 155–381.

² М. Kupłowski, *Wstęp* [у:] І. Franko, *O literaturze polskiej*. Wyb. dok. i oprac. М. Kupłowski, Kraków 1979, s. 31–32.

і пересихає у травні 1897 р.у зв'язку з подіями, що були пов'язані зі статтею *Ein Dichter des Verrathes* (від того часу до кінця листопада 1897 віднаходимо лише кілька спорадичних публікацій у газеті „Monitor”). Відтоді І. Франко власних польськомовних праць не друкував.

Франкові публікації польською мовою містяться насамперед у львівських часописах „Kurjer Lwowski”, „Kwartalnik Historyczny”, „Praca”, „Tydzień. Dodatek Literacki «Kurjera Lwowskiego»”, „Przegląd Społeczny”, „Przyjaciel Ludu”, „Ruch”, „Monitor” та інших; у варшавських періодичних виданнях „Głos”, „Prawda”, „Przegląd Tygodniowy”, „Wisła”, краківських „Myśl”, „Ognisko”, „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej”, у петербурзькій газеті „Kraj” та інших.

Звичайно, не всі праці І. Франка, надруковані в них, є невідомими. Чимало з них перебувають у постійному науковому обігу, перекладені на українську мову, неодноразово перевидавалися, зрештою, увійшли до п'ятдесятимового *Зібрання творів* (1976–1986). Однак чи не більшість їх через важкий ідеологічний пресинг у тодішньому Радянському Союзі до читача й досі не дійшла або доходить із значним запізненням. Лиш недавно видання *Іван Франко. Мозаїка* (Львів 2001) вперше донесло до читача в українському перекладі Франкові статті *Блєднов* і *Жидівська держава*³. Добірка *Iwan Franko o literaturze polskiej*, що її уклав М. Купльовський, ситуацію майже не рятувала: праці, проскрибовані в Радянському Союзі, не стали відомими у Польщі⁴. Сподіваюся, що чотири додаткових томи до п'ятидесяти томника, що їх підготував Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України (зокрема, Львівське відділення), таки вийдуть друком і суттєво доповнять попереднє багатотомове видання.

Третій і четвертий томи цієї додаткової серії містять літературознавчі, фольклористичні та деякі публіцистичні праці І. Франка, з-поміж яких є чимало польськомовних і переважна більшість яких у перекладі на українську мову друкуються вперше: *Poemat o stanie Galicji (1772–1809)* (*Поєма про стан Галичини (1772–1809)*), *Piśmiennictwo rusińskie* (*Руське письменство*), *Literatura rusińska* (*Руська література*; є дві статті з такою назвою), *Урсин: Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы* (рецензія), *Отзыв о сочинении г[осподина] Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. Дашкевичем* (рецензія), *Ernest Renan* (некролог), „*Wojna żydowska*”. *Przyczynek do studjów porównawczych nad literaturą ludową* («*Жидівська війна*». *Причинок до порівняльних студій над народною літературою*) та її продовження

³ І. Франко, *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.*, упор. З. Франко, М. Василенко, Львів 2001.

⁴ До цього видання увійшла, щоправда, Франкова студія *Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej* заборонена цензурою у нас, а сам М. Купльовський у вступній статті лише згадує праці „*Wojna żydowska*”. *Przyczynek do studjów porównawczych nad literaturą ludową*, *Jeszcze „Wojna żydowska”* та „*Psia krew*” і „*psia wiara*”.

Jeszcze „Wojna żydowska” (Ще «Жидівська війна»), *Taras Szewczenko* (доповідь), *Uzupełnienie Ewangelii* (Доповнення Євангелії), *Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej* (Взаємини польської та української літератур), *Hiracy Pocię jako pisarz kościelny* (Іпатій Потій як церковний письменник), „*Psia krew*” і „*psia wiara*” («Пся крєв» і «пся віра»), „*Banita*” *Franko* («Вигнанець» *Франко*), цілий ряд рецензій на окремі номери журналів „*Der Kunstwart*”, „*Wisła*”, на вистави українського театру під рубрикою *Teatr ruski* та багато інших. Слід також зазначити, що українські праці І. Франка нерідко диспонують польським матеріалом (напр., *Вірша про Барську конфедерацію*, *Польська поема про уманську різню*, *Щасливий чоловік. Образок із життя білоруського пана у XVII ст.* тощо).

Микола Купльовський твердив, що

виклади Франка про польську літературу мали характер рецензій, які інформували польське суспільство про явища культурного життя, проте і в цих популярно написаних статтях віднаходимо глибші рефлексії автора, присвячені різним літературним проблемам⁵.

Проте вже з цього переліку впадає у вічі, що І. Франко писав свої студії у різних наукових жанрах, досліджував ті чи ті явища літератури й фольклору в різноманітних аспектах, використовував розмаїту методологію. Так, віднаходимо тут жанри історико-літературної й порівняльно-історичної (компаративістичної) студії, критико-літературного огляду, літературного портрету, «причинка» до певного культурно-історичного явища (не менш, до речі, улюбленого Франкового жанру), рецензії, некрологу. Утім, чітко кваліфікувати жанр тієї чи тієї праці науковця не раз доволі важко, позаяк у ній нерідко поєднано риси кількох гатунків. Як побачимо нижче, далеко не всі вони мали популярний характер.

Так, у рецензії *Урсин: Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы* (Санкт-Петербург 1887) І. Франко негативно оцінює однойменну працю Марціяна Здзеховського, польського літературознавця, професора Краківського та Віленського університетів.

Назва цієї книжки обіцяє більше, ніж дає її зміст. Хто ж би то сподівався віднайти у книжці, названій *Слов'янофіли*, біографічно-критичні нариси про Міцкевича, Словацького, Красінського, Гоголя? [до слов'янофілів тут зараховано також Т. Шевченка та П. Прерадовича – *М. Л.*]. Про слов'янофілство тих великих геніїв Слов'янщини досі чомусь нічого не було відомо. Поставити їх на одну дошку з Хом'яковим п. Урсин зміг лише тому, що ідентифікував московське слов'янофілство з польським месіанізмом та містицизмом Гоголя (не українським!), підтягнувши всі ці різнірідні явища під загальну рубрику «містичного патріотизму»⁶.

⁵ М. Kuplowski, *Wstęp* [y:] I. Franko, *O literaturze polskiej...*, s. 34.

⁶ „*Kwartalnik Historyczny*” 1888, nr 2, s. 273. Тут і далі цитую за власним українським перекладом.

Іван Франко заперечує такий підхід до з'ясування народної психології (а саме це є основним завданням книжки М. Здзеховського), позаяк, на його думку, «і месіянїзм, і слов'янофільство є явищами суто історичними, прив'язаними до певної, чітко означеної і загалом не так давньої доби»⁷.

На сторінках газети „Kurjer Lwowski” учений надрукував цілу серію невеликих заміток про працю І. Левицького *Галицько-руська бібліографія ХІХ століття*. У них віднаходимо чимало цікавих свідчень: до вказаної праці, наприклад, увійшли також твори, написані поляками руською мовою, і «цікава річ – деякі з них, наприклад Б. Щуцький [псевдонім Каспера Ценглевича – М. Л.] пишуть далеко кращою, живішою і чистішою народною мовою, ніж самі тодішні українці»⁸; а такими повними, методично опрацьованими річними показниками не володіє польська література, «значно багатша від руської»⁹.

У 1888 р. у львівському журналі «Правда» Франко опублікував рецензію під назвою *Нові праці про Україну*, до якої увійшли критичні огляди праць М. Дашкевича *Отзыв о сочинении г[осподина] Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия»* та О. Потебні *Объяснения малорусских и сродных народных песен*. Вона міститься у п'ятидесятимовому *Зібранні творів*¹⁰. Однак він є автором окремої, розширеної порівняно з українською, польськомовної рецензії на працю М. Дашкевича. Наш рецензент високо підносить цю студію, в якій дано оцінку українського літературного процесу ХІХ ст. значною мірою у зіставленні з російським. На противагу М. Петрову, М. Дашкевич веде мову про більшу незалежність української мови та літератури від російської. Іван Франко поділяє таку позицію рецензента, проте зазначає:

Для всебічного висвітлення проблеми становища української літератури слід було би також дослідити її стосунок до польської літератури, а також публіцистичні суперечки довкола цього стосунку в польській літературі. Професор Дашкевич у своїй праці неодноразово відзначає впливи польської літератури на розвиток української. Тим більше шкода, що він не опрацював цієї теми системно. Можливо, що таке опрацювання подекуди навіть змінило б його загальні висновки¹¹.

Вивчення розвитку української літератури й духовності не лише у зв'язку з російською, а й також з польською, на думку Франка, виявило б і тут близьку спорідненість,

довело б необхідність рівнозначного трактування всіх трьох літератур, рівнозначного з огляду на кут зору, але, мабуть, не з огляду на міру досконалости, якої кожна з них в історичному розвитку досягла¹².

⁷ Там само, с. 274.

⁸ „Kurjer Lwowski” 1887, nr 331, 29 XI, s. 4.

⁹ Там само 1891, № 197, 18 VII, с. 6.

¹⁰ І. Франко, *Зібрання творів...*, Київ 1980, т. 27, с. 187–195. Надалі, покликаючись на це видання, у дужках вказуємо том і сторінку.

¹¹ „Kwartalnik Historyczny” 1889, nr 3, s. 552.

¹² Там само.

Цінністю у праці М. Дашкевича Франко вважає й те, що він порушив проблему впливу пробудженої в Україні ідеї народності на розвиток романтичної літератури, зокрема в Польщі, що подає коротку історію розвитку польської школи в українському романтизмі (М. Петров у своїй студії оминув ці проблеми). При цьому учений закидає Дашкевичеві слабку систематизацію та певну хаотичність у викладі.

Наш рецензент, щоправда, у цій праці не з'ясовує рис отієї близької спорідненості української й польської літератур, однак із його вимогою розглядати національний історико-літературний процес (при всій його самотності) у якомога ширшому інтернаціональному контексті, виявляти спільні й відмінні феномени у по-різному споріднених письменствах не погодитися важко. Дещо згодом, 1893 р., у доповіді *Тарас Шевченко* І. Франко конкретизує свої твердження, зазначивши, що «українська література не є штучним витвором, не є інновацією чи іграшкою якихось фантастів або побожних ідеалістів. Її коріння сягає глибоко в потреби більш як 20-мільйонної маси південноруського народу [...]»; вона є «наслідком необхідної потреби народних мас, є постулатом цивілізації, а її утиски, нищення і гальмування розвитку є справою сліпої реакції та обскурантизму»¹³. Ба, більше, українська література, як і будь-яка інша,

є наслідком і виразом історичного українського життя, виявом народних традицій і уподобань, а отже є також духовою потребою, такою ж необхідною, як і будь-яка інша. Українська література не є новиною, вона не виникла сьогодні чи вчора, а своїм корінням сягає вглиб століть, до *Іпатіївської хроніки* та *Слова о полку Ігоревім*¹⁴.

Як бачимо, Франко вказує тут на самотність української літератури та її іманентність виявам національного духу. Саме тому стаття *Тарас Шевченко* й не потрапила до п'ятидесятитомника.

Бледнов – розлога рецензія І. Франка на однойменний роман російського письменника та публіциста Миколи Покровського. Ця праця безпосередньо не порушує проблем українсько-польських стосунків, однак є відвертим голосом І. Франка у захисті національної гідності поляків від політики русифікації «надвіслянського краю». Рецензент відзначає слабкість цього твору у художньому сенсі, а його жанр визначає як політичний памфлет, як суто тенденційний твір, як спробу окреслити різні способи дискримінації поляків, зобразити «цивілізаційну» місію російського чиновництва у тодішній підросійській частині Польщі. Ванечка Бледнов – недолугий судовий чиновник, один із тих типів, котрі після 1863 р. наводнили Польщу з виразно і брутално вивішеним штандаром обрусіння. Симпатії автора роману, природно, на боці росіян. Щоправда, вважає

¹³ „Kurjer Lwowski” 1893, nr 62, 3 III, s. 2.

¹⁴ Там само.

І. Франко, його «духовий і моральний рівень не дуже перевищує рівень тих постатей, яких він змальовує в своєму романі»¹⁵, тим-то він легко й невимушено розповідає як про речі щоденні й звичні про такі факти, «від яких у людини, котра живе у справді цивілізованій країні, звиклої до цивілізованих порядків, волосся на голові стає дибки»¹⁶. Слабкий розумом і характером, але сумлінний у виконванні своїх службових обов'язків, Бледнов поступово стає «російським патріотом» у Варшаві, висловлює судження, що росіяни повинні пам'ятати про свою гідність як *старшої нації*, а поляків *змусити, щоб їх шанували*, проте мимоволі часто потрапляє у різні комічні ситуації. Проте, на думку І. Франка, твір Покровського не є сатирою на обрусительську політику російського чиновництва.

Очевидно, – пише він, – автор не є принциповим противником русифікації, але як гуманіст і філантроп не любить брутальних, диких форм зросійщення, іронізує над дурним, недоречним і безцільним обрусінням. Він хотів би русифікації гуманної, делікатнішої з огляду на форму, але тим більше ґрунтовної, такої, щоби навіть із dna душі поляків вирвати їх почуття національності, аби направити все їх виховання в дусі асиміляції з росіянами. В цій асиміляції він бачить справжній, найвищий, національний інтерес поляків, якого ті вперто не хочуть зрозуміти¹⁷.

Прикметно, що на початку дев'яностих років на шпальтах „Kurjera Lwowskiego” Франко публікує ряд праць польською мовою, в яких знайомить читачів із русифікаторською політикою російського уряду щодо України і боронить український інтерес від русифікації й цензурних утисків: *Правове становище української літератури в Росії, З України, Нові українські книжки* та ін. Дещо згодом з'являються його українські статті на цю ж тему – *Сухий пень, Двоязычність і дволичність, Українська трибуна в Росії*.

У значній за обсягом історико-літературній студії *Характеристика української літератури XVI–XVIII століть*¹⁸ І. Франко полемізує з О. Огоновським з приводу періодизації українського письменства. «Які факти зазвичай є підставою для висновку про новий період в історії літератури?» – запитує він. І дає відповідь: насамперед факти літератури й цивілізації, а великі політичні події лише остільки, оскільки вони впливають на їх створення чи занепад. «Так, наприклад, такий факт велетенської ваги, як занепад Польщі, не був епохою в історії польської літератури, хоч і вирішально вплинув на характер нової, міцкевичівської епохи»¹⁹. З огляду на це Франко виокремлює три періоди історії українського письменства:

¹⁵ „Kurjer Lwowski” 1892, nr 104, 13 IV, s. 2. Цитую за власним перекладом.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само, nr 111, 21 IV, s. 3.

¹⁸ Стаття друкувалася у виданні: *Європейське Відродження та українська література XVI–XVIII ст.*, Київ 1993, с. 342–372, пер. В. Кречотень. Однак мені належить власний переклад цієї студії, який і цитую тут.

¹⁹ „Kwartalnik Historyczny” 1892, nr 4, s. 695.

1) від початків літератури до 1560 р.; 2) від середини XVI до кінця XVIII ст.; 3) «русько-народний, чи русько-український», який триває «від Котляревського чи від Шашкевича аж до наших днів»²⁰. Власне, оцей другий період Франко й обирає об'єктом свого дослідження.

Він, на думку літературознавця, являє собою «дивне, незвичайне і вельми трагічне видовище в історії Південної Русі. Біля порога цього періоду стоїть вікопомний акт Люблінської унії», акт, на який Франкові сучасники-українці дивляться як на наругу над народним самоуправлінням Русі, а поляки – як на акт високої політичної мудрості, підвалину величі та пишноти Речі Посполитої. Автор статті зізнається, що «прагнув би, щоб з українського боку було звернено пильнішу, ніж досі, увагу» на такі факти: виникнення церковних братств, при яких постають школи, друкарні, академії; зміцнення козащини, активний розвиток літератури, театру, музики, малярства, архітектури, мистецтва загалом.

Не хочу твердити, що все це спричинила Люблінська унія, але вважаю, що унія дуже значною мірою приготувала той поступ, зрівняла для нього ґрунт, уможливила його аналогічно до того, як колись підкорення східного світу Римом уможливило розвиток наук і велику еволюцію в царині етики і релігійних вірувань²¹.

Власне, Люблінську унію Франко вважає тією подією в історії України і Польщі, яка значною мірою вплинула на форму і зміст літератури і тим самим стала початком її нового періоду.

Наступними подіями, які суттєво вплинули на історико-літературний процес і в Україні, і в Польщі, були, на думку І. Франка, повстання під проводом Косинського та Наливайка, а також прийняття Берестейської унії. «Бунти» Косинського й Наливайка немовби провіщували майбутню Хмельниччину, стали поштовхом до масового переходу української шляхти в католицизм. Унія ж внесла роздвоєння в лоно українського суспільства, розбила його на два ворожі табори, не стала оборонним валом для захисту української мови й культури внаслідок недопущення уніатів до найвищих санів у Речі Посполитій, в чому навіть В. Калінка вбачає одну з головних причин її слабкості. Оце болісне духовне роздвоєння вчувається у творах найвидатніших українських письменників того часу, навіть таких ревних католиків, як М. Смотрицький і В. Рутський. І хоча Берестейська унія викликала спершу значне полемічне поживлення, але воно лише частково вийшло на користь українського письменства, позаяк письменники-уніати за незначними винятками писали лише по-польськи²².

З іншого боку, як вважає І. Франко, українські території під захистом козацьких військ і польських загонів економічно зростали: залюднювали-

²⁰ Там само, с. 697.

²¹ Там само, с. 696.

²² Там само, с. 697–698.

ся широкі степи, зводилися міста, міцніло українське населення. Проте внаслідок фатальних помилок польського уряду інтереси українського народу все тісніше пов'язувалися з інтересами православ'я, яке також починало підноситися й відчувати втрачений ґрунт. І якщо Люблінська унія минула майже непоміченою для письменників, то унія Берестейська викликала надзвичайно жваву полеміку, в якій з українського боку брали участь такі гідні суперники Б. Гербеста й П. Скарги, як К. Острозький та росіянин-емігрант А. Курбський²³.

Суттєво вплинула на формування українсько-польських стосунків «велика, довголітня і плідна найфатальнішими наслідками буря – козацька війна» 1648–1654 рр. Франко відзначає, що більшість українських істориків бачить у війнах Хмельницького і його наступників гордість українського народу, докази великого героїзму й піднесення народних сил, Божу ласку в тому, що Україна звільнилася від унії, від Польщі, тим часом історики польські стоять на легітимістських позиціях, вбачаючи у цих війнах бунти самозваних гетьманів і п'яного натовпу проти законної влади, які приготували ґрунт для панування Москви.

Погодження цих суперечливих поглядів, – зауважує І. Франко, – сьогодні є справою передчасною, аж поки не буде згоди на певне загальне мірило для вимірювання важливості і значення історичних подій. [...] Вже тепер бачимо знаки, які віщують цю пожадану зміну²⁴.

Монографії В. Антоновича, О. Левицького, М. Владимирського-Буданова, І. Новицького, О. Лазаревського, з українського боку та А.-В. Яблоновського, Л. Кубалі, А.-Ю. Ролле, Т. Кожона, з польського поглибили й розширили студії над виникненням і перебігом Хмельниччини, а, отже, «приготували ґрунт для її всебічної оцінки»²⁵.

На окрему увагу І. Франка заслуговують праці П. Куліша *История воссоединения Руси та Борьба Малороссии с Польшею*, де Куліш поділяє позицію польських істориків, що війни Хмельницького були звичайним бунтом, повстанням дикунства проти цивілізації і знищенням культури, яку прищепила на українських землях Польща, і таким чином логічно обґрунтовує історичну необхідність приєднання України до Росії. Франко, однак, закидає Кулішеві суб'єктивність в оцінюванні фактів і постатей, вказує на суперечності суджень, адже «Московщина після приєднання до неї України не лише не примножувала її цивілізації і добробуту, а й не раз здійснювала цілком протилежне»²⁶.

Історіософські міркування І. Франка на тему українсько-польських стосунків у цій праці значною мірою оперті на студію згаданого вже М. Вла-

²³ Там само, с. 700.

²⁴ Там само, с. 712.

²⁵ Там само, с. 714.

²⁶ Там само, с. 715.

димирського-Буданова *Передвижение южно-русского населения в эпоху Богдана Хмельницкого* («Киевская старина» 1888, т. XXII) і на монографію Д. Багалія *Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства*. Ці історичні праці з'ясовують економічні наслідки козацьких воєн, а саме: значне зменшення населення на Правобережній Україні, знищення значної кількості міст, містечок, селищ і сіл, спалення дворів, храмів, оборонних замків разом із набутками запопадливої праці попередніх поколінь. Проте, за Франком, до такого економічного результату слід додати й аналогічний наслідок у духовому й літературному житті, позаяк зруйнування міст і містечок означало знищення такої ж кількості осередків освіти, зникнення шкіл і братств, втрату книжок, рукописів, документів і цілих архівів, цінних пам'яток мистецтва тощо, словом, змарнування цілого духовного фонду, набутого важкою працею минулих років. Ці втрати були, безперечно, ще більш непоправними, ніж економічні.

Хвалії і співці козаччини, – підсумовує Франко, – які б'ють чолом героїзмові козаків, не раз справді подиву гідному, не повинні забувати, що позірно прекрасну історію сам український народ охрестив іменем «великої руїни», що ці військові потуги і короткі тріумфи мали також свій зворотний бік, значно важчий і болючіший для самої України, справді фатальний для всього її майбутнього²⁷.

Українська література відвернулася від злободенних і актуальних проблем, замкнулася в колі теологічних питань, найвидатніші письменники того часу зайняли високі посади в церковній ієрархії і переважно дбали про її інтереси, а з відходом київської митрополії під московський патріархат такі видатні майстри слова, як Стефан Яворський, Симеон Полоцький, Дмитрій Ростовський (Туптало), Епіфаній Славинецький, Теофан Прокопович та інші, помандрували до Москви, де, щоправда, «вносять потужний струмінь світла і думки в темні, заскорузлі в бездушній формалістиці московські уми, вносять багато звичаїв, звичок і поглядів, перейнятих із Заходу, з Польщі, і незнаних у тогочасній Москві», проте невдовзі абсорбувалися російською культурою. Чи не єдині представники тогочасної української інтелігенції на Правобережжі, василіани, окрім хіба що І. Потія та В. Рутського, по-українськи зовсім не писали, користувалися латинською чи польською мовами, а тому не мали змоги впливати на широкі маси народу і спричинилися до полонізації освіченого міщанства. «Василіянські світочі були відомі і шановані серед польського суспільства, але залишалися чужими для України», – констатує І. Франко²⁸.

Однак отой «безприкладний, цілковитий» культурний занепад у XVIII ст. немовби викликав зворотну реакцію, і невдовзі

²⁷ Там само, с. 717–718.

²⁸ Там само, с. 720–722.

в натхненній пісні Шевченка Україна вперше по довгих віках відчула обіцянку кращого майбутнього, відчула, що і для неї можливе самостійне життя, розвиток і поступ з іншими, щасливими, цивілізованими народами Європи. Але таке життя може бути результатом лише величезної, невтомної праці, яка свідомо своєї мети. Маємо факти, які свідчать про те, що до такої праці Україна здатна взятися серйозно²⁹.

У згаданій вже праці *Тарас Шевченко* І. Франко, однак, ствердив, що XVIII ст. не становить перерви в розвитку української літератури, хоч цей розвиток через несприятливі політичні обставини був дуже сповільнений. Лише наприкінці XVIII ст. хвилі волелюбних і демократичних західно-європейських впливів дали поштовх до активнішого розвитку. Ці хвилі, на думку І. Франка, йшли в Україну двома шляхами:

почасти через Петербург, який за задумом Петра В[еликого] мав бути вікном у Європу, але був усе-таки вікном у стіні, яка відгороджувала від Європи не лише Росію, а й приєднану до неї 1654 р. Україну; почасті йшли вони і з Польщі, де, зокрема в Станіславську епоху був подоланий старий нужденний макаронізм, де під впливом Конарського, Коллонтая, Нарушевича, Красіцького виникла і буйно розквітла нова література, не лише перейнята формами псевдокласицизму, а й така, що поширювала в тих формах ідеї епохи Просвітництва та раціоналізму³⁰.

Послідовник цього напрямку Тадеуш Чацький створив перший на Україні центр європейської освіти – Кременецький ліцей, з якого вийшла «ціла плеяда світил» польського письменства.

Що відблиск тих світил мусив падати і на весь український ґрунт, що саме вплив т[ак] зв[аної] української школи польських поетів мусив призвести до пробудження і до розвитку української літератури, – це нині не підлягає сумніву³¹.

Все ж на початку XIX ст., вважав І. Франко, Україна на правому березі Дніпра пізніше, ніж Лівобережна, почала пробуджуватися до нового життя, і цей факт пояснював польським силовим полем:

Видатні таланти, що вийшли з панських і шляхетських дворів, тягнулися до Варшави, здобували лаври в польській літературі, допомагали в розвитку і зрості нової, романтичної літератури, а згодом, із Крашевським і Коженевським, закладали підвалини реальної і реалістичної школи³².

Один лиш Тимко Падура, який походив із дрібної шляхти, пробував свої сили мовою, близькою до народної української. Однак та дворянсько-селянська поезія була витвором штучним, невиразним, не мала того вогню, що розпалює серця, хоч і вона збуджувала певні течії думки, допомагала сформуватися новим ідеям³³.

²⁹ Там само, с. 725.

³⁰ „Kurjer Lwowski” 1893, nr 62, 3 III, s. 2.

³¹ Там само.

³² Там само, № 63, 4 III, с. 2.

³³ Там само.

Власне, перша частина цієї доповіді змальовує тло, на якому з'явилася по-стать Шевченка, висловлює закономірність його появи на літературній і суспільній арені України. На розвиток Шевченкового творчого духу, за Франком, мала поезія А. Міцкевича: поема *Сон* «змодельована на зразок Міцкевичевого *Вступу* і *Петербургу*», а *Гайдамаки* створені, «безсумнівно, під впливом повісті Чайковського *Вернигора*, хоч в основу її змісту поет поклав оповідання свого діда і народні легенди про Коліївщину»³⁴. Утім, схожу думку про вплив повісті М. Чайковського на поему Шевченка І. Франко висловлював і раніше – у *Передньому слові* [до видання: *Шевченко Т. Г. Перебендя. Львів, 1889*]:

Шевченко ніде виразно не згадує про сю повість, але поема його *Гайдамаки* і додані до неї примітки свідчать аж надто виразно, що поет наш не тільки знав її, але навіть випишував з неї цілі уступи майже дослівно і ішов за нею в поемі в многих важних подобицях (т. 27, с. 301).

Проблему впливу Міцкевича на Шевченка І. Франко порушив ще раз у короткій замітці *З руського письменства* (1894), в якій знайомив читачів „*Тугодня*” з третім томом «Записок Наукового товариства імені Шевченка», де була надрукована праця О. Колесси *Шевченко і Міцкевич: про значення впливу Міцкевича на розвиток поетичної творчості й на генезу окремих поем Шевченка. Порівняльна студія*. Услід за Колесою Франко прийшов до висновку, що Шевченко підпадав під вплив Міцкевича головним чином у молоді роки, в добу романтизму (1838–1845), і що важливість цього впливу не була такою значною, як про це говорилося досі. Згодом, вступивши на поле тем із дійсного народного життя, тем суспільних і психологічних, Шевченко пішов тим шляхом, де Міцкевич уже не міг бути для нього взірцем³⁵.

Під впливом професора Драгоманова, якому я дуже вдячний за підтримку в моїх наукових устремліннях, – згадував І. Франко в автобіографічному нарисі *Curriculum vitae*, – я займався новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта і особливо Веселовського, Драгоманова та інших, що прокладали нові шляхи (т. 29, с. 82).

Можна ствердити, що компаративістичні зацікавлення І. Франка ферментувалися водночас із початком співпраці з журналом „*Wisła*”: 1892 р. він надрукував там своє дослідження «*Жидівська війна*». *Причинок до порівняльних студій над народною літературою* та її продовження *Ще «Жидівська війна»*.

Мету своєї студії Франко вияснює сам: «Я хочу звести тут ті матеріяли, які мені вдалося зібрати до сеї теми, далекий від думки, що зможу вичерпати її бібліографію або зазначити вповні всі фази її розвитку і її вандрівки у європейських літературах та в устах люду»³⁶.

³⁴ „*Kurjer Lwowski*” 1893, nr 64, 5 III, s. 3.

³⁵ „*Tydzien*” 1894, nr 29, 16 VII, s. 232.

³⁶ І. Франко, *3 поля фольклору (Жидівська війна)*, «Народ» 1892, № 1, с. 16.

Вихідним мотивом *Жидівської війни* є прислів'я «Ци рецьки, ци не рецьки, моє воськи марш», почуте у Дрогобицькому повіті. З'ясування його етимології привело дослідника до анекдотичного оповідання, в центрі якого – сюжет про війну жидів.

Коли я почав розпитувати, – пише Франко, – звідки взялася та приповідка, мені сказали ось яке оповідання: «То раз як жиди воювали, то прийшли з цілим військом перед великий лан гречки. Гречка стояла в цвіті. Вечоріло, і над гречкою стояла пара. Жиди зупинилися, кажуть, що то море. Почали раду радити. Одні кажуть: ночуймо тут на березі, а завтра рано будемо шукати перевізників. Але другі боялися ночувати, бо не було близько ані корчми, ані ніякої хати». «Ще, – кажуть, – вовк нас поїсть або неприятель нападе. Пішлимо, – кажуть, – кількох відважних наперед, най зміряють, чи глибоке тото море, може би, можна його перебродити» Згодився жидівський єднорав, вибрав кільканадцять жидів, що були найдовші на зраст, і казав їм лізти в тото море. Жиди в гавт та в плач. Аж ту надходить хлоп та й питається їх: що ту за новина? Жиди повідають йому, що не знають, як перебродити оте море. «Та де то море, дурні жиди, – каже хлоп. – Та ж то гречка!» – «Е, ци рецьки, ци не рецьки, – скрикнув жидівський єднорав, – моє воськи марш!» І всі жиди рушили лавою і щасливо перебрели тото гречане море³⁷.

Це оповідання розпадається на кілька мотивів, серед них мотив гречаного моря, який, своєю чергою, містить опозицію *море – лан гречки*.

На підставі співставлень, генетичних порівнянь, типологічних збігів І. Франко у своїй студії вибудовує цілий ланцюг літературно-фольклорних асоціацій, з кількома відгалуженнями й паралелями. Зчеплення ланок компаративного ланцюга у *Жидівській війні* має дивергентний характер: поруч із ототожненням, «гармонією», тобто інтегральністю елементів, використовується і принцип диференційності, що полягає у пародіюванні, осміюванні генетично первісних мотивів³⁸. Таких ланок ланцюга я нарахував п'ятнадцять. Серед них польський вірш *Żydowska wojna, co żydzi narobili strachu dla całego świata*, улюблений твір польської відпустової літератури, найближчий зразок, за Франком, нашого народного анекдоту, а може, її пряме джерело; польська поема *Żydoswaros*, яка має багато спільного з польським віршем і з українським анекдотом; вона, своєю чергою, нагадує окремі епізоди *Монахомахії* І. Красіцького; вірш з умовною назвою *Swiże Nowiny*, що його Франко віднайшов у рукописному збірнику польських і руських віршів, написаних близько 1780 р.; німецькі анекдоти і шванки про швабів, шільдбюргерів тощо, поширених у Польщі; оповідання Павла Диякона про лихо герулів; польський переказ про шляхтича

³⁷ Початок цієї статті Франко надрукував українською мовою в журналі «Народ» (1892, № 1, с. 16–18). У повному обсязі вона опублікована польською мовою у журналі „Wisła” (1892, t. 6, s. 263–278). Тут цитую за публікацією в «Народі», далі – за власним перекладом із „Wisły”.

³⁸ Д. Дюришин, *Теория сравнительного изучения литературы*, Москва 1979, с. 149–150.

Пшінку, який опрацював С. Гощинський у творі *Piotr Pszonka Jasińczyk* та інші³⁹.

Але прамотивом цього анекдота («ембріоном», за Л. Білецьким, чи архетипом, за В. Жирмунським) І. Франко вважає біблійне оповідання про перехід ізраїльського народу через Червоне море під час виходу з єгипетської неволі. У результаті рецепції іншими народами і теми жидівства, і самого цього мотиву прамотив суттєво видозмінився. Ареал Червоного моря на галицькому ґрунті перетворився на лан гречки (в анекдоті) чи на зелене море (у вірші *Жидівська війна*). Така метафоризація призвела, по-друге, до зміни тону: він втратив сакральність, героїку, а став іронічним, аж до пародіювання сакрального тексту.

Як бачимо, дивні стрибки робить людський геній, – підсумовує І. Франко. – Від біблійної оповіді про лихо фараона в Червоному морі до руського анекдота [...] – шлях далекий і стрибок ризикований. А проте дослідження розвитку і розгалужень цієї легенди повчає нас, що існує між ними певний зв'язок і що в світі духу, як і в фізиці, один удар в агломераті еластичних тіл викликає тисячні різномірні рухи на віддалених кінцях, змінює особливим способом рухи, що існують віддавна, і витворює комбінації іноді чудні, в яких, однак, ретельне дослідження вистежує спільні засадничі риси⁴⁰.

У розвідці *«Пся крєв»* і *«пєся віра»* І. Франко, також користуючись компаративістичною методикою, з'ясовує походження оцих зневажливих нині фразем. Одним із причинків до їхньої багатой етимології дослідник вважає поширене на православному Сході іронічне оповідання, пов'язане з вірменським постом арциурієм (чи арциурцієм): у вірменського єретика Сергія був собака Арциурій, який попереджав одновірців про прибуття свого господаря. Собаку з'їли вовки, тому перейнятий смутком Сергій говів увесь тиждень і наказав своїм послідовникам щороку дотримуватися посту в цей час⁴¹. Франко зазначає, що це оповідання не має в собі історичного ядра і виявилось прив'язаним до Сергія вірменського з полемічною метою. Однак, продовжує він, «не буде перебільшенням припустити, що рефлексією саме цього оповідання є наш народний вислів „пєся віра”, відомий і в Польщі, й на Русі». Й далі:

Що пізніше, під час занепаду суспільного духу в Польщі внаслідок занепаду освіти і зміцнення фанатизму у другій половині XVII – першій половині XVIII ст., католики вживали назву «пєся віра» до православних, а православні до католиків і жидів («лях, жид і собака – то віра однака») – це факт відомий і неодноразово оплакуваний. Можливо, з'ясування джерел цього недоброго ущипливого слова дасть нам змогу піднятися до тих ясних і чистих сфер толеранції та вибачливості, де подібні факти стануть неможливими⁴².

³⁹ „Wisła” 1892, t. 6, s. 263–278.

⁴⁰ Там само, с. 278.

⁴¹ „Lud” 1895, nr 4/5, s. 115–119.

⁴² Там само, с. 119.

Невеликий реферат І. Франка *Взаємини польської та української літератур* увійшов до видання *Iwan Franko o literaturze polskiej*, що його упорядкував М. Купльовський. Із цим рефератом, а також із доповіддю *Етнологія та історія літератури* Франко виступив на з'їзді польських письменників і журналістів 1894 р.; матеріали з'їзду надруковано окремою книжкою *Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich*.

У всій Слов'янщині, – розпочинає свій виступ доповідач, – немає двох народів, котрі б із погляду політичного і духового життя так міцно зрослися між собою, так пов'язані численними узами і, незважаючи на це, так довго цуралися один одного, як поляки і українці.

У рефераті Франко простежує, «як від початків польської національної літератури видатну роль у ній відігравали Русь і Україна», звідки походить чимало польських письменників, а тим авторам, які не народилися на Русі (наприклад, Кльонович), Русь подає теми неабиякої вартості.

Досить згадати *Роксоланію* Кльоновича, *Громадянську війну* Коховського, твори Шимонівича та Зиморовичів, *Паношу* Папроцького, *Хотинську війну* Потоцького [...], щоб мати уявлення про те, що вносили українська земля і народність у польську літературу.

З іншого боку, чимало українських письменників XVI і XVII ст. писали по-польськи – Франко називає тут Рутського, Смотрицького, Косова, Карповича, Могилу, Галятовського й Барановича.

Істотним чинником у польсько-українських літературних стосунках дослідник вважає й те, що за посередництвом Польщі в Україну йшла Реформація і реформаційна література, яка мала неабиякий вплив на українське теологічне письменство; через Польщу в Україні з'явилися початки релігійної драми, яка спершу постала у двомовній формі: поважна польська драма і веселі українські інтермедії, як у Гаватовича, або ж українська драма і польський пролог, як у творі про муки Господні з 1658 р. Ймовірно, на думку Франка, що за посередництвом Польщі в Україну прийшли початки релігійної гімнології, написані близькою до народної мовою. Своєю чергою, через Україну до Польщі проникали деякі твори безіменної апокрифічної та еретичної літератури.

У XVIII ст., вважає Франко, внаслідок козацьких воєн Україна, ослаблена і знищена, залишилася роздертою на дві частини, розділені Дніпром. «Лівий бік відкинувся від польських впливів і почав підлягати впливам московським. Натомість на правому березі Дніпра польський вплив майже цілком заглушив і занедбав українську літературу». І лише наприкінці XVIII ст. у творах Трембецького (*Софіївка*), Карпінського, Красіцького можна віднайти українські персонажі та краєвиди, а Тимон Заборовський усю свою поетичну діяльність присвячує історії України⁴³.

⁴³ Є в І. Франка розвідка *Хмельницький – непризнаний польський патріот* («Записки НТШ» 1898, т. 23/24, с. 9–17), також малознана, присвячена постаті Т. Заборовського

Іван Франко вказує на одну «знаменну рису» поетів української школи в польській літературі – «демократизм, любов до народу, справжнього чи виідеалізованого, котра за посередництвом творів цієї школи вперше просочилася в польське суспільство», а після неї на літературну арену вийшли письменники «більш реалістичні і ближчі до дійсності» (Грабовський, Крашевський, Коженювський, Єж, Качковський), які «також повними пригорщами черпали зі скарбниці легенд і краси України».

Доповідач відзначив також вплив Міцкевича, Крашевського та інших (їх зараховано до української школи) на українських письменників Правобережжя: Тополу, Шевченка, Руданського. «Польським впливам, – зазначає він при цьому, – слід приписати деякі знаменні риси українського романтизму, як, наприклад, культ могил, тип лірника-пророка і т. д.».

У Галичині, на думку Франка, польський вплив на розвиток руської літератури був ще більшим; «можна твердити, що й досі є визначальним».

Сміливо можна сказати, що якби не було збірки пісень Вацлава з Олеська [йдеться про *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, Львів 1833 – М. Л.], то не було б і воскресителів народної літератури в Галичині, Шашкевича, Вагилевича, Головацького, Устияновича.

Цю Франко ідею висловлював неодноразово. Так, у статті *Русько-український театр (Історичні обриси)* він стверджував: «Самі поляки (Вацлав з Олеська, Жегота Паулі) дали руській молодезі першу основу для свого власного руського патріотизму, показавши їй бодай частину того словесного, духовного скарбу, що зберігся в устах простого руського мужика. Русини мали щось, чим могли справедливо гордитися – багатий скарб прекрасних пісень народних. На тих піснях та на деяких книжках, занесених з України, виховувалися перші галицько-руські поети і писателі, що розпочали нову, народну літературу – Шашкевич, Вагилевич, Головацький, Устиянович, Лозинський» (т. 29, с. 322). Слід, однак, зауважити, що пізніші дослідники, зокрема М. Возняк, дещо підкоригували цю тезу. У монографії *Маркіян Шашкевич як фольклорист* (1911) стверджується: «Як певним є фактом, що в збірник Залеського ввійшли записи Григорія Ількевича, так і не одної записі достарчив Залеському і Маркіян Шашкевич». Возняк називає принаймні чотири пісні, які перейшли з рукописей Шашкевича до збірника Вацлава з Олеська⁴⁴. Франко, до речі, написав позитивну рецензію на цю працю М. Возняка (т. 38, с. 500–502).

На завершення виступу Франко стверджує, що останнім часом узи літературної взаємності між українцями і поляками, незважаючи на політичні чвари, затягуються тісніше. Твори нової польської літератури перекла-

і його трагедії *Богдан Хмельницький*. Див. також мою студію: *Про маловідому рецензію І. Франка «Хмельницький – непризнаний польський патріот»* [у:] «Проблеми слов'янознавства», Львів 2000, вип. 51.

⁴⁴ М. Возняк, *Маркіян Шашкевич як фольклорист*, Львів 1911, с. 10.

даються українською мовою, з'являються також переклади деяких перел романтичної літератури; з іншого боку, поляки роблять чимало, аби ознайомитися з творами українських письменників⁴⁵. На мою думку, цілком об'єктивним цей виступ назвати важко. У ньому Франко майже не говорить про вплив української літератури на польську (а він, безперечно, був) і, по-друге, тут нема й згадки про самобутність української літератури. У розглянутих вище працях Франко постійно наголошував на цьому.

Двадцять третього травня 1897 р. львівська газета „Monitor” надрукувала статтю «*Вигнанець*» Франко, подану без підпису, яка, за свідченням М. Возняка, належить саме Франкові⁴⁶. У ній автор знову повертається до проблем, порушених у передмові *Дещо про себе самого*. Він зізнається, що не любить історії України, бо

це минуле від миті, коли чвари і суперечки князів привели татарів та уярмили народ, а в підсумку нічого для нього не зробили, аж до моменту коли політику взяли до своїх рук екзаменовані педагоги, – усі вели політику особистих інтересів, а народові – «на погибель!».

А цей народ – то справжня Русь, отже, любить її Франко, «і любить піднесеною любов'ю, любов'ю кільканадцятилітньої праці без власної користі, без власного «я», без особистих видів, любить чистою, піднесеною, великою любов'ю». Не любить минулого, але вболіває за нього, «що є другим доказом його любові до народу»⁴⁷.

Микола Купльовський, ведучи мову про стиль Франкових студій, стверджував, що зауважив певну тенденцію: статті, написані по-українськи чи по-німецьки,

часто відзначаються гострим тоном, розкутістю, полемічним темпераментом, іронією, а праці, написані по-польськи, є значно виваженішими, обережнішими, нерозповненими захоплення від аналізованого твору⁴⁸.

Таке твердження універсальним вважати годі: полемічне завзяття, темперамент, розкутість, іронію можемо помітити й у польських працях І. Франка (наприклад, *Бледнов*), а в українських – виваженість і олімпійський спокій дослідника (скажімо, «*Наймичка*» *Тараса Шевченка* та ін.). Франко полемізував там, де цього вимагала життєтворча необхідність, а полемічне завзяття нерідко диктував сам жанр праці (як от рецензія). Отже, не мова була тут основним чинником у виборі тону і способу викладу матеріалу. Проте тоді, коли Франко у своїх студіях порушував особливо дражливі національні, релігійні, соціальні проблеми польсько-українських стосунків, він таки зважав на видання, де ці студії

⁴⁵ *Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich*, Lwów 1894, t. 1, s. 1–2.

⁴⁶ М. Возняк, *Велетень думки і праці*, Київ 1958, с. 289.

⁴⁷ „Monitor” 1897, nr 21, 23 V, s. 1.

⁴⁸ М. Kuplowski, *Wstęp* [y:] I. Franko, *O literaturze...*, s. 32.

друкував. Це особливо помітно в тих судженнях, які стосуються національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Я вже наводив цитати з Франкової праці *Характеристика української літератури XVI–XVIII століть*, надрукованої в журналі „Kwartalnik Historyczny”, зокрема ту, що більшість українських істориків бачить у війнах Хмельницького і його наступників гордість українського народу, докази великого героїзму й піднесення народних сил, Божу ласку в тому, що Україна звільнилася від унії, від Польщі, тим часом історики польські стоять на легітимістських позиціях, вбачаючи у цих війнах бунти самозваних гетьманів і п'яного натовпу проти законної влади, які приготували ґрунт для панування Москви; причому погодження цих суперечливих поглядів, на думку І. Франка, сьогодні є справою передчасною, аж поки не буде згоди на певне загальне мірило для вимірювання важливості і значення історичних подій, а

хвалі і співці козаччини, які б'ють чолом героїзмові козаків, не раз справді подиву гідному, не повинні забувати, що позірно прекрасну історію сам український народ охрестив іменем «великої руїни», що ці військові потуги і короткі тріумфи мали також свій зворотний бік, значно важчий і болючіший для самої України, справді фатальний для всього її майбутнього.

Тут справді впадає у вічі об'єктивність, безсторонність Франкового викладу, його намагання синтезувати позиції обох сторін.

У студії ж *Хмельниччина 1648–1649 р. у сучасних віршах* («Записки НТШ» 1898, т. 23/24, с. 1–114)⁴⁹ І. Франко відверто зазначив:

Ми привикли від польських істориків слухати запевнень, що Хмельниччина була виключно соціальним бунтом, повстанням хлопів проти панів [...]. Усякі національні і релігійні мотиви, мовляв, не мали в тім темнім русі ніякої ваги, були прищеплені до нього пізніше православними духовними, сліпими кобзарями та нетямущими українськими публіцистами і істориками-патріотами» (т. 31, с. 207). А тим часом тодішні поляки «в один голос і одними устами свідчать, що се було повстання руського люду. Русь піднялася проти поляків. Русь хоче вигнати ляхів із своїх границь» (т. 31, с. 207).

Хто ж вона, та Русь, в очах польських поетів?

Іван Франко наводить багато цитат із віршів Я. Бялобоцького, Б. Зімовича, М. Кучваревича, С. Вонхоцького, В. Одимальського та інших, де козацтво й повсталі селяни постають у найнепривабливішому світлі. Наприклад, для Бялобоцького, «завзятого прихильника і панегіриста кн[язя] Яреми Вишневецького», козаки – се „plugawa chanaja”, „pieskie syny”, „łotrostwo”, „złodziejstwo od dyabła uczone”, „chamy” і „zdrajcy”; вони

⁴⁹ На с. 57–114 опубліковано тексти 30 віршів анонімних авторів різними мовами переважно про історичні події 1648–1649 рр., що їх додав І. Франко до своєї статті. Ці вірші не друкувалися у *Збірні творів у 50 томах*.

нерозумні і захланні, з ними не може бути згоди⁵⁰, а в очах ксьондза Оди-маського козаки – „przewrotni poddani i chlebojedźce”, „na panów swoich szalenie powstali”, „bestyje przekłete”, „zabójcy”, „chłopstwo zuchwale”, „bez-ecna czerń”, „hydry srogie”, „dzika chanaja”, „hultajstwo mierzone”⁵¹.

Франко ж послідовно обстоює ідею, що Хмельниччина – «народно-релігійний рух», у якому тодішні українці чітко виявили свій національний та релігійний антагонізм до поляків. І хоча й прохопився, що не любить української історії, та все ж у цій та інших працях стоїть на позиціях української національної ідеї. Очевидно, на сторінки польськомовних видань усі ці проблеми Франко виносити не міг...

Неодноразово згадуваний М. Купльовський зазначав:

Імпозантна бібліографія його [Франка. – М. Л.] творів викликає певну рефлексію. Більшість статей, нарисів та фейлетонів, надрукованих у періодиці та щоденних газетах, значною мірою нині призабутих, була написана не з внутрішньої творчої потреби, а для заробітку, що часто шкодило здійсненню його мистецьких намірів⁵².

Ясна річ, що «заробітковий» чинник тут відіграв свою роль. Та я глибоко переконаний, що не він відіграв вирішальну роль у процесі написання таких глибоких, довершених у наративно-композиційному плані, багатопроблемних статей, як *Характеристика української літератури XVI–XVIII століть*, *Отзв о сочинении г[осподина] Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. Дашкевичем*, *Ернест Ренан, «Жидівська війна». Причинок до порівняльних студій над народною літературою, Тарас Шевченко, Доповнення Євангелії та інших*. Завданнями цих праць було, по-перше, ознайомити польськомовного читача із видатними постатями української (й не тільки) літератури та культури, з перебігом українського літературного процесу; по-друге, захистити українське й польське суспільно-культурні поля від русифікаторських нападів; по-третє, з'ясувати шляхи і способи комунікації між двома культурами у минулому й у сьогочасі і, нарешті, у компаративістичних дослідженнях виявити широкі інтертекстуальні поля для функціонування найрізноманітніших українських і польських сюжетів, мотивів, жанрів тощо. Ці праці, як і інші наукові студії, є органічним виявом творчої натури І. Франка, і повернути їх в науковий обіг – найвища пора.

⁵⁰ «Записки НТШ» 1898, т. 23/24, с. 21.

⁵¹ Там само, с. 27. Ця і попередня фрази були вилучені із 50-томового *Зібрання творів*.

⁵² М. Kuplowski, *Wstęp* [y:] I. Franko, *O literaturze...*, s. 6.